

SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR (BUXORO AMIRLIGI HAMDA CHOR ROSSIIYASI MISOLIDA)

Xasanova Nodira Ibragimovna,

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Tarix va falsafa"
kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

e-mail: nodira74xasanova@gmail.com

ORCID 0009-0004-5344-5182

UDK: 9:433:908

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatida tibbiyot tizimining tarixiy rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida viloyatda zamonaviy tibbiyotning yo'qligi sababli aholi sog'lig'iga jiddiy ta'sir ko'rsatgan omillar ko'rib chiqilgan. Buxoro amirligi va Chor Rossiyasi davrida sog'liqni saqlash tizimi deyarli rivojlanmagan bo'lsa, sovet davrida bu sohada tub o'zgarishlar amalga oshirilgan. Tadqiqotda tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari va statistik ma'lumotlarga tayanilgan bo'lib, tibbiyotning mahalliy aholining turmush tarzi va salomatligiga ta'siri o'rganilgan. Maqola viloyatdagi tibbiy xizmatlarning rivojlanish bosqichlari, muammolari va yutuqlariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: tibbiyot tarixi, Chor Rossiyasi, sovet davri, xalq tabiblari, zamonaviy tibbiyot, sog'liqni saqlash tizimi, epidemiyalar, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar.

Abstract: This article analyzes the historical development of the medical system in the Surkhandarya region. Factors that severely impacted the population's health due to the absence of modern medicine in the late 19th and early 20th centuries are examined. While the healthcare system remained underdeveloped during the periods of the Bukhara Emirate and Tsarist Russia, significant reforms were implemented during the Soviet era. The study relies on historical documents, archival materials, and statistical data to explore the impact of medicine on the lifestyle and health of the local population. The article is dedicated to the stages, challenges, and achievements in the development of medical services in the region.

Keywords: history of medicine, Tsarist Russia, Soviet era, folk healers, modern

medicine, healthcare system, epidemics, socio-economic conditions.

Аннотация: В данной статье анализируются исторические процессы развития медицинской системы в Сурхандарьинской области. Рассмотрены факторы, оказывавшие серьезное влияние на здоровье населения из-за отсутствия современной медицины в конце XIX и начале XX века. Если в период Бухарского эмирата и Царской России система здравоохранения была практически неразвита, то в советский период произошли кардинальные изменения в этой области. Исследование основано на исторических документах, архивных материалах и статистических данных, а также изучается влияние медицины на образ жизни и здоровье местного населения. Статья посвящена этапам развития, проблемам и достижениям медицинских услуг в регионе.

Ключевые слова: история медицины, Царская Россия, советский период, народные целители, современная медицина, система здравоохранения, эпидемии, социально-экономические условия.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Surxondaryo viloyati o'zining iqlimi, geografik joylashuvi va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari bilan o'ziga xos hudud hisoblanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida viloyatda zamonaviy tibbiyot tizimining yo'qligi aholi salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Buxoro amirligi davrida tibbiy xizmatlar deyarli rivojlanmagan, ko'pgina hududlarda emchilar, xalq tabiblari va azayimxonlar yagona davolash vositasi

hisoblangan. Amirlik va chor Rossiyasi hukmronligi davrida sogʻliqni saqlash davlat siyosatining asosiy yoʻnalishiga aylanmagan. Faqat 1902-yildan boshlab Termizda birinchi tibbiy muassasa tashkil etilgan, lekin u ham faqat harbiylar uchun xizmat koʻrsatgan. Tarixiy oʻtmish turmush tarzini xalq hayoti bilan manbalar asosida xolisona tanqidiy oʻrganish jarayonida izlanishning mazmunida Buxoro amirligi davrida Surxon vohasida shifoxonalar boʻlmagan. Tibbiyot muassasalari yoʻqligidan aholi kasalliklarni davolashda emchilar, tabiblar, azayimxon mullalarga murojaat qilishga majbur edi[1:73]. Tibbiyot sohasi davlat tomonidan rivojlantirilmaganligi bois, mahalliy tabiblar oʻz bilganlaricha xalqni davolab kelganlar. Tabiblar bemorlarga shifo berish maqsadida tinimsiz izlanishlar va tadqiqotlar olib borganlar. Ular ishlatadigan dori-darmonlar mahalliy giyohlardan tayyorlanib, bemorlarni davolash boʻyicha turli usullardan foydalanishgan. Taʼkidlash kerakki, amirlik davrida bemorni uning uyida yoki tabib xonadonida davolash odat boʻlib kelgan. Boysunlik xalq tabiblari singan, chiqqan joylarni davolash, ayrim kasalliklarni emlash orqali kasallarni davolashgan. Ana shunday tabiblardan biri Ariqusti qishlogʻidan Joʻrayev Yusuf (laqabi Yusuf giddi bobo) asosan dorivor oʻsimliklar bilan bemorlarni davolagan. Bundan tashqari, kuydirgi, zotiljam, qizamiq va boshqa kasalliklarni ham davolagan. Yuz yoshida vafot etgan. Yana biri Toʻda qishlogʻida yashovchi tabib Botir bobo Xushmurodov singan-chiqqan qoʻl, oyoq, qovurgʻa, belni davolab xalq hurmatiga sazovor boʻlgan. Ushbu tadqiqot viloyatda tibbiyot tizimining rivojlanish bosqichlarini oʻrganishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tadqiqotda tarixiy hujjatlar, mahalliy va xorijiy manbalar, arxiv materiallari hamda ilmiy maqolalardan foydalanildi. Shuningdek, 1902–1940 yillarda viloyatning sogʻliqni saqlash tizimi rivojlanishiga oid statistik maʼlumotlar, davr hujjatlari va voqealar tahlili asosiy manbalar sifatida olingan. Etnografik

va tarixiy-qiyosiy metodlar yordamida mahalliy aholining davolanish odatlari va zamonaviy tibbiyotga oʻtish jarayonlari oʻrganildi.

Tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyatida tibbiyotning rivojlanish tarixiy jarayonini bir necha bosqichga boʻlish imkonini beradi:

1. Amirlik davrida tibbiyotning yoʻqligi (XIX asr oxiri)

Buxoro amirligi tarkibidagi hududlarda tibbiy xizmat koʻrsatish tizimi tashkil qilinmagan edi. Aholi kasalliklarni xalq tabiblari, emchilar va mullalarning azayimxonlik usullari orqali davolagan. Bunda malakali davolash emas, balki diniy marosimlar va xalqona usullar ustuvor boʻlgan. Epidemiyalar keng tarqalgan boʻlib, ular asosan suv orqali yuqadigan kasalliklardan iborat edi (masalan, ich terlama va oʻlat).

2. Chor Rossiyasi davrida dastlabki muassasalar (1902–1917).

1902-yilda Termizda birinchi tibbiy qabulxona tashkil etildi. Bu muassasa asosan harbiylar va Rossiyadan kelgan maʼmurlar uchun xizmat qilgan. Mahalliy aholi orasida tibbiyot xizmatlaridan foydalanish darajasi juda past boʻlgan. Sababi:

moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi; mahalliy xalq orasida tibbiy xizmatlarga ishonchsizlik.

1910-yillarda Yurchi va Denovda kichik tibbiy punktlar faoliyat koʻrsatgan boʻlsa-da, ularda vrachlar yetishmovchiligi mavjud edi.

3. Sovet davrida tub burilish (1917–1940)

1920-yillarda tibbiyot tizimida sezilarli islohotlar boshlandi. Mahalliy aholi orasida tibbiy xizmatlarga boʻlgan ehtiyojning ortishi natijasida yangi ambulatoriyalar ochildi. 1925- yilda Termizda birinchi statsionar kasalxona qurildi. Unga mahalliy aholiga xizmat koʻrsatish vazifasi yuklatildi.

1930-yillarga kelib:

Viloyatda 5 ta katta shifoxona faoliyat koʻrsatdi. Mahalliy tibbiyot xodimlari tayyorlash uchun kurslar tashkil etildi. Tibbiyotning asosiy yoʻnalishlari (pediatriya, terapiya, jarrohlik) boʻyicha maxsus boʻlimlar tashkil qilindi. 1940-yilga kelib Surxondaryo viloyatida 220 oʻrinli kasalxonalar, tez

yordam punktlari va laboratoriyalar faoliyat ko'rsatgan.

1941 yilda Boysunda 4 ta davolash vrachlik uchastkalari tashkil etildi. Bular:

1. Boysun shahrida – Dehqonobod, Yangiobod qishloq kengashlari hududi;
2. Darbandda – Darband, Sho'rob, Sayrob, Xo'jabulg'on qishloq kengashlari hududi;
3. Kofrunda – Kofrun, Inkabod qishloq kengashlari hududi;
4. Pulhokimda – Pulhokim, Hovuz qishloq kengashlari hududi[2:176].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Surxondaryo viloyatida tibbiyotning rivojlanishi mahalliy aholining yashash sharoitlari va sog'lig'ini yaxshilashda muhim rol o'ynadi. Buxoro amirligi davridagi sog'liqni saqlash tizimidagi jiddiy bo'shliqlar sovet davri islohotlari bilan qoplanib, zamonaviy shifoxonalar tarmog'ini shakllantirish imkonini berdi. Shunga qaramay, 1940-yillarda ham vrachlar va zamonaviy uskunalar yetishmovchiligi saqlanib qoldi[3:44]. Termiz garnizoni boshlig'i general-mayor Baranovskiyning 1902-yil 29-avgustda Buxorodagi Rossiya siyosiy agentligi nomiga yozgan raporti bunga yaqqol dalil bo'la oladi. Tanqidiy ruhda yozilgan bu raportda quyidagilar yozilgan edi: «Termiz shahrida... sanitariya nazorati yo'q, davolash muassasalari yo'q, yaqinda qoramollar o'rtasida o'lat kasalligi tarqaldi. Harbiy meditsina inspektori 1902-yil 13-iyundayoq uch veterinar vrachning Termizga safarga jo'natilishini xabar qilgan edi. Lekin avgust oyi oxirlab qolishiga qaramay, veterinarlardan birontasi Termizga yetib kelmadi. O'lat kasali bo'lsa, ularning kelishini kutmasdan, o'ladigan mollar qirilib bo'lgach, o'zidan-o'zi tugab qoldi, grajdanlar behuda qirilib ketayotirlar. Tub yerlik aholi uchun xususiy ambulatoriya bor, amir bu ambulatoriya uchun uch yuz so'm ajratish haqida farmon bergan. Ammo, Buxoro hukumati, Siz janobi oliylari talab qilishingizga qaramay, o'z amirining farmonini bajarishni istamaydi»[1:75].

Nihoyat, qattiq tanqidiy fikrlar va aholining talabi bilan amir o'sha yili Termizda jamoat hammomini barpo ettirishga

majbur bo'ladi. Ushbu hammom hozir ham mavjud bo'lib, ilgarilari 2-sonli hammom nomi bilan shuhrat qozongan edi. Chor hukumati ham qarab turmadi. 1904 -yilda sog'liqni saqlash ishlariga Termizning mahalliy byudjetidan 210 rubl ajratadi. 1909-yilda lazaretdagi boqimandani qoplash hamda ambulatoriya mablag'ini oshirish uchun 600 rubl mablag' ajratilgan. 1909-yilda harbiy vrachlar Nelinder hamda Topilskiyning bevosita ishtiroki bilan Termizda ilk feldsherlar tayyorlab chiqarildi[4:225].

Ammo amir hukumati vohada sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirishga g'amxo'rlik ko'rsatmadi. 1911-yili Surxon vohasida vabo kasalligi tarqalganida Termizda rus bojxona vakili aholi va askarlar orasida yuqumli kasallik tarqalib ketmasligi uchun Buxoro amiridan moliyaviy yordam so'raydi. Uning maktubiga amir «Ajali yetganlar o'lar, Olloh umrini berganlar sog'ayib ketar. Buni oldindan bilish ham, biron chora bilan yordam berish ham hech kimning qo'lidan kelmaydi», deb javob bergan. Shu javobning o'zi Buxoro amirining o'z tasarrufidagi xalqiga qanday qaraganini yaqqol ko'rsatib turibdi[5:78].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Tibbiyot sohasiga nisbatan bunday munosabat vohada sog'liqni saqlashishlarini yanada qiyinlashtirgan. Vrachlarning mashaqqatli mehnati qadrlanmasligi bu sohaga yangi kadrlarni jalb etishda muammolarni yuzaga chiqargan. Qolaversa, tibbiyotdagi og'ir ahvol ayrim malakali tibbiyot xodimlarini o'z kasbini o'zgartirishga majbur etgan. Masalan, 10 yillik tibbiy stajga ega bo'lgan tibbiyot xodimi Pleskovich Anna Sherobod tuman aloqa bo'limiga ishga o'tib ketgan[6:167]. Bunday holatlar ikkinchi jahon urushi arafasida viloyat tibbiyot sohasiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, 1920-30 yillarda Surxon vohasiga zamonaviy tibbiyotning kirib kelishi ijtimoiy-madaniy hayotdagi eng muhim yutuqlardan biri bo'ldi. Voha shahar va qishloqlarida kasalxonalar, ambulatoriyalar, qishloq vrachlik uchastkalari tashkil qilindi. Yuqumli kasalliklarni oldini olish, emlash va

davolash bo'yicha juda katta ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, malakali mediklar yetishmovchiligi sezilib turdi. Bunga bir qator obyektiv va subyektiv sabablar bilan bir qatorda 1937-1939 yillardagi ommaviy

qatag'onliklar ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Qishloqlarning kasalxonalardan uzoqligi, transport vositalarining yetishmovchiligi tez tibbiy yordam ko'rsatishni qiyinlashtirdi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Халияров Х., Бычков Д., Блинников А. Сурхандарьинская область. –Ташкент, 1974
2. Tursunov S., Rashidov Q. Boysun. Toshkent: Akademnashr, 2011. –B. 560.
3. Tursunov S., Qobulov E., Murtazoyev B., Pardayev B., Umarov I. Termiz tarixi. – Toshkent: YANGI NASHR, 2019. – B. 292.
4. Халияров Х., и др. Сурхандарьинская область. –С. 73.
5. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 77-fond, 2-ro'yxat, 18-ish.
6. Sherobod tuman davlat arxivi, S 42-fond, 1-ro'yxat, 371-ish.